

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2020. – Т. 41. – С. 168-173
DOI: 10.31861/mhpi2020.41.168-173

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2020. – Volume. 41. – pp. 168-173
DOI: 10.31861/mhpi2020.41.168-173

УДК 321.7-028.79-021.146.4(474.2)

© Олексій Кокорєв ¹

Дефекти демократії Естонії в умовах глобального погіршення якості ліберальної демократії

На прикладі Естонії розглядається відповідність «молодих» демократій Балтії ліберально-демократичному інституційному та ціннісному стандарту ЄС. Вивчається якість демократії, основні дефекти демократії, які характерні Естонії. Підкреслено, що для Естонії наразі не є характерний неліберальний поворот, але наявна стагнація у зростанні якості ліберальної демократії, а в окремих питаннях наявний регрес. Доведено, що в Естонії відбувся перехід до більш консервативного, націоналістичного порядку денного, а рівень політико-правової культури населення сприяв цьому. Зауважено, що ліберально-демократичні цінності, правила демократичного співжиття ще не є міцно укорінені в усіх соціально-демографічних групах населення. Доведено, що демократія в Естонії не є стійкою, демократична політична культура населення є недостатньо міцною, а націоналістично-консервативний дискурс має висхідну динаміку.

Ключові слова: якість демократії, дефіцит демократії, дефекти демократії, Естонія, Консервативна народна партія Естонії (EKRE).

Defects in Estonia's Democracy in the Face of a Global Deterioration in the Quality of Liberal Democracy

The example of Estonia examines the compliance of the Baltic “young” democracies with the EU's liberal-democratic institutional and value standards. The quality of democracy is studied, the main defects of democracy that are characteristic of Estonia. It is emphasized that Estonia is not characterized by an illiberal turn, but there is stagnation in the quality of liberal democracy, and in some matters there is even a setback. It has been proven that the transition to a more conservative, nationalist agenda has occurred in Estonia, and the level of political and legal culture of the population has contributed to this. It is noted that liberal democratic values, rules of democratic coexistence are not yet firmly established in all socio-demographic groups of the population of the country. It is noted that a significant problem for Estonia's democratic perspective is posed by political actors interested in regime change (first, the EKRE Party and its Blue Awakening youth wing). With the rise of the EKRE party, democracy in Estonia is gradually losing its liberal core, increasing anti-liberal populism. It is stated that the ideology of The Conservative People's Party of Estonia (EKRE) is aimed at turning Estonia towards rejecting neo-liberal values, increasing hate speech, increasing intolerance and more. The reasons for the rise in popularity of radical political actors in Estonia are: structural changes in the Estonian party system (after 2012) and; legalization by the state of civil partnership for same-sex couples (2014); a pan-European migration crisis (from 2015); the formation of a new government as an alliance of ideologically opposed forces (2019). It has been proven that democracy in Estonia is not sustainable, the democratic political culture of the population is not strong enough, and the nationalist-conservative discourse has an upward trend.

Keywords: quality of democracy, deficiency of democracy, defects of democracy, Estonia, The Conservative People's Party of Estonia (EKRE).

Постановка наукової проблеми та її значення. У ст. 2 Лісабонського договору демократія визначена базовою цінністю ЄС. Однак вже друге десятиліття в країнах ЄС, як і загалом у світі,

¹ Кандидат філософських наук, викладач Коледжу зв'язку та інформатизації Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова. E-mail: politlaw@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-7391-2498>.

наростає дефіцит демократії («демократія в кризі» за визначенням Freedom House²). Щораз чіткіше окреслюються дефекти демократії та збільшується їх спектр. Радикальні громадсько-політичні актори різного кшталту щораз активніше протистоять неоліберально-демократичним цінностям і підривають їх мовою ненависті, інтолерантними акціями тощо. В умовах глобального погіршення якості демократії країни ЄС також більшою чи меншою мірою стають прикладами висхідної підтримки політичних сил, які просувають наративи, що дисонують зі засадами неоліберальної демократії.

Відтак нині виправдано говорити про антидемократичний розворот, який більшою чи меншою мірою нині характерний усім демократичним державам. Схоже, демократія поступово втрачає своє ліберальне ядро. Зростають різні форми нерівності, а відтак зменшується прошарок середнього класу, що спричиняє піднесення антиліберального популізму. Відбувається, образно кажучи, корозія, ослаблення «будівельних блоків» демократії. Глобальна фінансова криза 2008 року, а згодом міграційна криза 2015 року посилили крихкість демократичних систем, поставили під загрозу демократичний консенсус. Схоже, деконсолідація демократії продовжить поглиблюватися в результаті руйнівного впливу пандемії COVID-19, хоча наслідки впливу цього чинника лише починають окреслюватися й уповні не можуть бути оцінені.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Попри доволі значну увагу наукової спільноти до ліберально-демократичного поступу Естонії, відповідність цієї країни на інституційному та ціннісному рівні моделі ліберальної демократії, на якій ґрунтується ЄС, не вивчалася вітчизняною політичною наукою. Політологічні розвідки про Естонію довгий час зосереджувалися на питанні мовної політики, етнополітики, а в останнє десятиліття – на питаннях електронного урядування. Відтак джерельною базою для підготовки статті, найперше, виступили звіти інституцій ЄС, законодавчі акти Естонії, результати опитувань громадської думки щодо широкого кола питань, пов'язаних із якістю демократії та її дефектами.

Формулювання мети та завдань статті. Поставлено мету проаналізувати на прикладі кейсу Естонії прояви дефектів демократії на інституційному та ціннісному рівнях. Завданнями визначено з'ясування, чи відповідає демократичному (ліберально-демократичному) стандарту нинішня політика Естонії, наскільки вираженим тут є дефіцит демократії, які саме дефекти демократії найбільш виражені в цій країні та чи становлять вони загрозу для ліберально-демократичної перспективи ЄС.

Методологічною основою дослідження виступив неоінституціоналізм та аксіологічний аналіз. За допомогою методологічного потенціалу неоінституціоналізму вивчається протидія Естонії широкому спектру дефектів демократії та дана оцінка відповідності національної політики з утвердження ліберально-демократичних принципів політиці ЄС. Аксіологічний аналіз уможливив вивчення прихильності естонців до цінностей ліберальної демократії, оцінку відповідності їх політичної культури ціннісній парадигмі ЄС.

Результати дослідження. Очевидно, що країни Балтії наразі не здійснили неліберального повороту, як це, до прикладу, сталося в Угорщині або ж Польщі, однак останнім часом вони також увиразнюють стагнацію і навіть деякий регрес у зміцненні ліберально-демократичних цінностей. Тобто, мова про те, що держави, прийняті до ЄС в ході великого розширення 2004 року, відійшли від Копенгагенських критеріїв до держав-кандидатів на членство в ЄС. Перевіримо цю гіпотезу на прикладі кейсу Естонії, як країни, яку традиційно вважають лідером демократичних трансформацій з-поміж країн Балтії.

Інтеграція в західні структури та прихильність до демократії, верховенства права були основними складовими успіху Естонії після здобуття нею незалежності в 1991 році. Проте результати парламентських виборів 2019 року поставили під сумнів таку подальшу перспективу, адже в країні відбувся перехід до більш консервативного, націоналістичного порядку денного.

Донедавна Естонія розглядалася як «бастіон» ліберально-демократичних цінностей і сильної підтримки ідеї європейського дому. Демократичні інституції в Естонії наразі доволі сильні, а політичні та громадянські права в основному поважаються. Однак понад 5 % населення Естонії не мають громадянства цієї держави, а відтак не можуть реалізувати активне виборче право на загальнонаціональних виборах. Попри перехід до моделі е-держави, корупція (особливо – полі-

² *Freedom in the world 2018. Democracy in Crisis.* Available from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/democracy-crisis> [Accessed 24.01.2020].

тична) залишається проблемою. Наявні випадки дискримінації національних, сексуальних та ін. меншин. Існує гендерний дисбаланс, особливо в питанні заробітної плати. Це не вичерпне коло проблем у площині оцінки якості демократії.

Якщо опиратися на параметри консолідації демократії, запропоновані Р. С. Фоа та Я. Мунком, то рівень консолідації демократії в певній державі визначається, найперше, за такими параметрами: наскільки демократія як система правління підтримується суспільством; наскільки антисистемні партії та рухи слабкі (чи відсутні узагалі); наскільки укорінені демократичні правила³. У випадку Естонії ми бачимо, найперше, проблему наявності антисистемних партій, рухів і навіть їх представлення у законодавчій та виконавчій владі країни. Також очевидними є проблеми в площині політичної культури естонців, оскільки правила демократичного співжиття ще не є міцно укоріненними у всіх соціально-демографічних групах населення країни.

В країнах консолідованої демократії (за Х. Лінцем та А. Степаном⁴: 1) відсутні групи, зацікавлені у зміні режиму; 2) абсолютна більшість населення твердо переконана, що демократія є найкращою формою врядування; 3) апарат держави функціонує за демократичними принципами. У випадку Естонії безумовним позитивом є розбудова прозорої та ефективної моделі держави, яка увиразнює демократичні принципи. Естонці загалом є прихильні до демократії, однак проблему становить наявність груп, зацікавлених у зміні режиму (найперше, маємо на увазі Консервативну народну партію Естонії (ЕКРЕ), її молодіжне крило «Сине пробудження» (Sinine Äratuse) та ін.).

Нині в політичному процесі Естонії простежується деконсолідація демократії. Ще в часі свого президентства (2006–2016) Т. Г. Ільвес висловлював побоювання, що естонська демократія може бути «спустошена». Хоч темпи технологічного, економічного зростання Естонії є доволі значними (принаймні були такими до початку пандемії COVID-19), очевидно, що деструктивні процеси, спрямовані на підрив неоліберальної демократії, після парламентських виборів 2019 року вийшли на поверхню. Йдеться про електоральний успіх партії ЕКРЕ. Якщо у 2015 році ця новостворена партія, вперше беручи участь у виборах, одразу отримала 8,1% голосів (7 місце у Рійгікогу зі 101-го), то у 2019 – вже 17,8% (19 місце); це найбільший приріст електоральних симпатій з-поміж естонських партій. Не виключаємо, що причиною цього є те, що в естонського електорату доволі сильним є попит на антиелітарну позицію, однак така гіпотеза потребує проведення окремого дослідження для підтвердження/спростування.

Партія ЕКРЕ просуває мету збереження естонської етнічності та традиційних цінностей. Основними темами публічного дискурсу ЕКРЕ є «антиросійська позиція, євроскептицизм, пропаганда сімейних цінностей і виступ проти біженців»⁵. Її програма з позицій консерватизму спрямована на підтримку молодих естонських сімей, зменшення еміграції естонців, запобігання імміграції з-поза меж ЄС, дискримінацію ЛГБТ-спільноти тощо. ЕКРЕ опозиційна до мультикультуралізму, сексуальних меншин, фемінізму, одностатевого партнерства тощо. Ця партія виступає за різке зменшення прав російської національної меншини, а також вважає, що єврейська меншина має надто багато привілеїв в Естонії. Критики курсу ЕКРЕ звинувачують цю політичну силу в ксенофобії, нативізмі, неорасизмі. Власне ми вважаємо, що саме зміцнення позицій цієї партії у законодавчій та виконавчій гілках влади долучило Естонію до загальнопланетарної тенденції піднесення правого радикалізму та демократичного «відступу».

Формально партія ЕКРЕ прагне просувати свою політику виключно через парламентські, урядові та інші демократичні інститути та процедури. Однак на їх публічних заходах часто присутні актори з відкритою радикальною позицією, наприклад, антимігрантський рух естонських «Солдат Одіна» (Soldiers of Odin Estonia). Йдеться про ймовірність зв'язку між націоналістично-консервативними партіями та позапарламентськими бойовими ультраправими угрупованнями.

Найбільшу популярність партія ЕКРЕ має серед сільського населення і, що найбільш тривожно, серед молоді 18-24 років. ЕКРЕ підтримують ті естонці, для кого пріоритетною цінністю є

³ Foa, R. S., Mounk, Y. (2016), *The Danger of Deconsolidation*, *Journal of Democracy*, Vol. 27 No 3, p. 15.

⁴ Linz, J. J., Stepan, A. C. (1996), *Problems of democratic transition and consolidation*. Johns Hopkins University Press, pp. 5-7.

⁵ Kasekamp, A., Madisson, M.-L., Wierenga, L. (2019), *Discursive Opportunities for the Estonian Populist Radical Right in a Digital Society*, *Problems of Post-Communism*, Vol. 66 No 1, p. 47.

порядок (цінність неоавторитарного кшталту), а не свобода (ліберально-демократична цінність).

Відзначимо, що консервативні, націоналістичні цінності в дещо м'якшій формі були увиразнені в Естонії й до приходу до влади партії ЕКРЕ. Їх представленість була зумовлена, найперше, зрозумілим бажанням зберегти національну культуру та мову після багаторічного деструктивного радянського гніту. Однак, на нашу думку, ідеологія ЕКРЕ увиразнює особливо тривожний нетолерантний популістський розворот Естонії зі загостренням євроскептицизму, відкиданням неоліберальних цінностей, наростанням мови ненависті тощо.

Стрімке піднесення радикальної партії ЕКРЕ в країні, котра довготривало незмінно імплементувала демократичні стандарти, пояснюється комплексом причин. На основі вивчення історії праворадикального руху в Естонії вкажемо на основні, на нашу думку, причини росту популярності ЕКРЕ:

1) у 2012 році через корупційний скандал саморозпустився Народний союз Естонії – консервативна партія, яка увиразнювала інтереси сільського електорату⁶. Її виборці, як і частина членів, частково увійшли в новоутворену ЕКРЕ. Під впливом цього процесу відбувся структурний зсув в естонській партійній системі, адже досі в тут не було успішної праворадикальної партії;

2) офіційне визнання державою цивільного партнерства у 2014 році. Така альтернатива традиційному шлюбу була уможливлена зокрема й для одностатевих пар. Це розділило естонську спільноту на прихильників і противників інституціоналізації такого нового інституту (вперше на пострадянських теренах). Тема одностатевих стосунків і до цього була однією з контроверсійних в естонській спільноті, а юридичне оформлення цивільного партнерства посилило акцент політичних партій у своїх програмах на питаннях шлюбу та сім'ї;

3) початок загальноєвропейської міграційної кризи у 2015 році. Це загострило питання прийняття Естонією біженців, критику міграційної політики ЄС. Естонські політичні партії, зокрема ЕКРЕ, вдалися до маніпуляцій настроями страху перед можливими проблемами маленької Естонії з огляду на необхідність виконувати міграційні квоти ЄС;

4) угода прем'єр-міністра Естонії, лідера Центристської партії Естонії (ЕК) Ю. Ратаса з партією ЕКРЕ для формування у 2019 році нового коаліційного уряду (глава виконавчої влади запропонував ЕКРЕ 5 з 15 урядових посад, а також погодився обговорити ідею щодо нормативно-правового закріплення визначення шлюбу як виключно союзу чоловіка та жінки). Лідери ЕКРЕ, батько та син Март і Мартін Хельме, зайняли одні з ключових посад для життєдіяльності країни – міністрів внутрішніх справ і фінансів. Це приклад непрогнозованого союзництва ідеологічно протилежних сил (про- та антиросійських), завдяки якому партія ЕКРЕ нині представлена не лише в парламенті, а й в уряді.

Попри згадані ідеологічні розбіжності естонські партії ЕК та ЕКРЕ, які сформували коаліційний уряд, мають спільні точки дотику і вони, що важливо в контексті нашого аналізу, є доволі антиліберальними. Своєю політикою ці партії сприяють демократичному відступу Естонії та підривають стійкість ЄС. Наприклад, мова про солідарність у незгоді з принципом розподілу ЄС міграційних квот. Реалізація такого курсу може перетворити Естонію з «відмінника євроінтеграції» на опонента ЄС (як у випадках з Угорщиною, Польщею, Чехією). Прогнозовано зросте напруга у відносинах з НАТО, позаяк естонському коаліційному уряду буде складно співпрацювати з Альянсом за ситуації, коли частина депутатів з коаліційних фракцій виступають за термінове виведення іноземних військових (місії НАТО) з державної території Естонії. Водночас зауважимо, що зараз партія ЕКРЕ не загострює питання виходу Естонії з ЄС чи НАТО.

Зауважимо, що з якої б причини останніми роками мігранти не намагалися осісти в Естонії, значна частина естонців не розуміє цього та протестує з позиції «кожен повинен жити у своєму домі» («iiga koju oma vi»). При цьому згадане гасло озвучується естонцями щораз частіше. А після початку європейської міграційної кризи в Естонії відбулися протести проти прийняття бі-

⁶ 31,2 % населення Естонії проживає у сільській місцевості. Тобто, виборці зі сільської місцевості становлять близько третини електорату країни.

женців з Близького Сходу та Африки⁷. Політики (наприклад, ексміністр закордонних справ Естонії та член Європарламенту К. Оюланд) навіть озвучували гасла на кшталт того, що «білій расі загрожують темношкірі іммігранти»⁸. Це очевидний вияв мови ненависті. Відтак бачимо: політика Естонії поступово стає інтолерантною щодо мігрантів, які зрештою у своїй більшості намагаються переїхати до Фінляндії чи Швеції. Після приходу партії ЕКРЕ прийшла до влади, країна стає все більш закритою для мігрантів. В оцінці питання розміщення біженців на території Естонії, ЕКРЕ застерігає від прийняття будь-якої кількості біженців, позаяк це зробить Естонию уразливою для подальшого тиску ЄС з метою розмістити ще більше біженців у майбутньому.

На тлі пандемії COVID-19 уряд Естонії використав ситуацію з поширенням вірусу для анти-імміграційної політики. Міністерством внутрішніх справ, яке очолює лідер партії ЕКРЕ М. Хельме, було ініційовано внесення нормативно-правових змін, які дозволяють уряду в односторонньому порядку відкликати візи на довгострокове перебування та дозволи на проживання та роботу для громадян третіх країн, якщо вони втратять роботу на естонському ринку праці в умовах пандемії. Такі поправки були схвалені. Відзначимо: в той час як сусідня Фінляндія пом'якшує вимоги до трудових мігрантів, в Естонії зусиллями радикальних партій наростає мігрантофобія.

За результатами визначення Індексу демократії⁹ за 2019 рік, Естонию віднесено до групи держав з недосконалою демократією (*flawed democracy*). Така оцінка зумовлена тим, що хоч в Естонії наявні вільні та прозорі вибори, основні права та свободи дотримуються, однак фіксуються випадки тиску на журналістів та видання, прояви інтолерантності. Також недостатньо розвинена демократична політична культура населення, низьким залишається рівень його громадсько-політичної участі тощо. Починаючи від 2006 року, відколи Economist Intelligence Unit визначає Індекс демократії Естонії, ця країна не долала рубіж до повної демократії (*full democracy*). Найбільші недоліки Естонії вбачаються саме в площині політичної участі та політичної культури населення.

Після зміцнення позицій ЕКРЕ при владі критичні до цієї політичної сили естонські медіа та окремі журналісти відчували тиск з вимогою пом'якшити «градус» критики. Прикладом найперше може слугувати щоденне суспільно-політичне видання «Postimees»¹⁰, а також громадська телерадіомовна компанія ERR. Донедавна Індекс свободи преси в Естонії був високим і незмінно зростав¹¹. Однак після парламентських виборів у березні 2019 року посилювався словесний тиск на естонських журналістів, а відтак не виключено, що може зрости їх самоцензура, зникне жанр журналістських розслідувань. Такі антидемократичні процеси одразу увиразнилися в зниженні рейтингу Естонії у світовому Індексі свободи преси за 2019 рік.

Звернемо увагу, що лідери естонських радикальних політичних сил, найперше – партії ЕКРЕ, для фото, в публічних виступах часто використовують символ, який нагадує знак «о'кей» (великий і вказівний пальці з'єднані у кільце, а решта три спрямовані вверх). Цей знак віднедавна визнаний дискримінаційним, таким, що розпалює ненависть, позначає перевагу білої раси, владу білої раси¹². Схоже, що партія ЕКРЕ нині є основним увиразненням естонського націоналізму, додаючи до нього елементи неорасизму, хоча офіційні звинувачення у цьому партії не пред'являлися.

⁷ Від 2015 року Естонія прийняла лише 206 біженців, близько сотні з яких згодом покинули країну. Відзначимо: в опитуваннях громадської думки естонці саме міграцію називають найбільшою проблемою ЄС.

⁸ Tambur, S. *Former liberal MEP Ojuland calls African refugees 'threat to white race'*. Available from <https://news.err.ee/115949/former-liberal-mep-ojuland-calls-african-refugees-threat-to-white-race> [Accessed 29.01.2020].

⁹ EIU Democracy Index визначає британська дослідницька організація Economist Intelligence Unit.

¹⁰ Walker, S. (21 May 2019), *Racism, sexism, Nazi economics: Estonia's far right in power*, *The Guardian*.

¹¹ Індекс свободи преси, який визначає НҀО «Репортери без кордонів», фіксує погіршення свободи слова в Естонії: якщо у 2018 році країна займала 12-е місце, 2019 – 11-е, то у 2020-му опустилася на 14-е.

¹² Цей суперечливий жест зародився в онлайн-русі американських альт-правих на позначення «влади білої раси». «White power» – три піднятих пальці утворюють літеру W, а якщо руку перевернути, то проглядається контур латинської літери P.

Висновки. Попри безумовний прогрес Естонії за останні три пострадянські десятиліття, наразі цю країну не можна віднести до «істинно стійких демократій» (genuine lasting democracy¹³), не дивлячись на динамічні технологічні, економічні та інші зміни. Естонія, на наше переконання, ще не увійшла в виражену кризу неоліберальної демократії, однак тут простежується нестійкість ліберально-демократичних цінностей. Ці цінності піддані випробуванню різким піднесенням ультра націоналістичної партії ЕКРЕ. Припускаємо, що Естонія не стане на шлях неліберальної демократії, як Угорщина та Польща, однак стійкість демократичних цінностей сьогодні є підірвана й ці процеси можуть поглиблюватися, особливо, якщо при владі залишатимуться радикальні політичні сили.

Очевидно, що партія ЕКРЕ хоче повести Естонію «третім шляхом», вільним від впливів як Росії, так і ЄС. Безумовно, якщо Естонія й надалі просуватиме націоналістично-консервативний дискурс завдяки позиціям у владі партії ЕКРЕ, то це стане ще однією загрозою для поступальної перспективи ЄС як ліберально-демократичного проєкту.

References

1. Foa, R. S., Mounk, Y. (2016), The Danger of Deconsolidation, *Journal of Democracy*, Vol. 27 No 3, pp. 5-17.
2. *Freedom in the world 2018. Democracy in Crisis*. Available from <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2018/democracy-crisis> [Accessed 24.01.2020].
3. Hobsbawm, E. (1994), *The Age of Extremes. The short twentieth century, 1914-1991*, Viking.
4. Kasekamp, A., Madisson, M.-L., Wierenga, L. (2019), Discursive Opportunities for the Estonian Populist Radical Right in a Digital Society, *Problems of Post-Communism*, Vol. 66 No 1, pp. 47-58.
5. Linz, J. J., Stepan, A. C. (1996), *Problems of democratic transition and consolidation*. Johns Hopkins University Press.
6. Tambur, S. *Former liberal MEP Ojuland calls African refugees 'threat to white race'*. Available from <https://news.err.ee/115949/former-liberal-mep-ojuland-calls-african-refugees-threat-to-white-race> [Accessed 29.01.2020].
7. Walker, S. (21 May 2019), Racism, sexism, Nazi economics: Estonia's far right in power, *The Guardian*.

¹³ Hobsbawm, E. (1994), *The Age of Extremes. The short twentieth century, 1914-1991*, Viking, pp. 442-443.